

KASB VA JAMIYAT. IJTIMOIIY MUNOSABATLAR VA TARAQQIYOT DINAMIKASI

Mavlonova Ulxon Xurramovna

*Qashqadaryo viloyati G'uzor tumani MMTBga qarashli 24-maktabning
amaliyotchi psixologi*

Annotatsiya. Mazkur tahliliy maqolada kasbning jamiyat hayotidagi ijtimoiy funksiyalari, mehnat taqsimotining ijtimoiy taraqqiyotdagi o'rni hamda zamonaviy dunyoda yuz berayotgan kasbiy transformatsiyalarning ahamiyati yoritilgan. Shuningdek, kasbiy etika, ijtimoiy mas'uliyat va jamiyat barqarorligi o'rtasidagi uzviy bog'liqlik sotsiologik hamda pedagogik nuqtai nazardan ilmiy asoslangan. Tahlilda kasbning inson ijtimoiy mavqeini belgilovchi omil sifatidagi roli, zamonaviy raqamli jamiyat sharoitida mehnat munosabatlarining o'zgarishi va kasb tanlashning davlat miqyosidagi strategik ahamiyati ochib berilgan. Maqola jamiyat va kasb o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni sotsiologik konsepsiyalar asosida izohlashga qaratilgan.

Jamiyat taraqqiyoti inson mehnati va kasbiy faoliyat bilan chambarchas bog'liqdir. Insoniyat tarixining barcha bosqichlarida kasb nafaqat moddiy ehtiyojlarni qondirish vositasi, balki jamiyatning ijtimoiy tuzilmasini shakllantiruvchi muhim institut sifatida namoyon bo'lgan. Har bir jamiyatning iqtisodiy qudrati, madaniy rivojlanishi va ijtimoiy barqarorligi undagi kasbiy tizimlarning qay darajada shakllanganiga bog'liqdir. Chunki jamiyatdagi har bir kasb ma'lum bir ijtimoiy vazifani bajaradi va o'zaro bog'liq mehnat faoliyati umumiy ijtimoiy mexanizmning uzluksiz ishlashini ta'minlaydi. Shu bois kasb va jamiyat o'rtasidagi munosabatni sotsiologik, iqtisodiy va pedagogik jihatdan tahlil qilish muhim ilmiy ahamiyat kasb etadi.

Kasbning eng muhim ijtimoiy funksiyalaridan biri — integratsiya, ya'ni jamiyat a'zolarini bir-biriga bog'lash funksiyasidir. Har bir kasb boshqa kasblar bilan uzviy aloqada faoliyat yuritadi va shu orqali jamiyatda o'zaro ehtiyoj tizimi shakllanadi. Masalan, dehqon yetishtirgan mahsulot novvoy uchun xomashyo bo'lsa, novvoy tayyorlagan non shifokor yoki o'qituvchining kundalik ehtiyojini qondiradi. Shu tariqa kasblararo bog'liqlik jamiyat a'zolari o'rtasida hamkorlik va o'zaro ishonchni vujudga keltiradi. Fransuz sotsiologi Émile Durkheim tomonidan ishlab chiqilgan “ijtimoiy birdamlik” nazariyasiga ko'ra, mehnat taqsimoti insonlarni bir-biriga bog'lovchi asosiy omildir. Aynan kasbiy differensiallashuv jamiyatning yaxlit tizim sifatida faoliyat yuritishini ta'minlaydi.

Kasbning yana bir muhim funksiyasi — stratifikatsiya, ya'ni jamiyatning tabaqalanish tizimini shakllantirishidir. Har bir kasb insonning iqtisodiy daromadi, ijtimoiy mavqei va jamiyatdagi nufuziga ta'sir ko'rsatadi. Ayrim kasblar yuqori malaka va mas'uliyat talab qilgani sababli jamiyatda nufuzli hisoblanadi. Masalan, shifokor, professor, muhandis yoki sudya kabi kasblar yuqori ijtimoiy maqom bilan bog'lanadi. Shu bilan birga, kasbiy mavqe insonning hayot tarzi, ijtimoiy aloqalari va hatto dunyoqarashiga ham ta'sir qiladi. Sotsiologiyada kasb insonning ijtimoiy identifikatsiyasini belgilovchi asosiy mezonlardan biri sifatida qaraladi. Inson ko'pincha o'zini aynan kasbi orqali namoyon qiladi va jamiyat ham uni shu asosda qabul qiladi. Kasbning ijtimoiy nazorat funksiyasi ham alohida ahamiyatga ega. Har bir kasb ma'lum etik me'yorlar va professional qoidalarga asoslanadi. Kasbiy etika insonning xulq-atvorini tartibga solib, jamiyatda ishonch muhitini shakllantiradi. Agar kasb egasi o'z vazifasiga mas'uliyatsizlik bilan yondashsa, bu nafaqat alohida shaxsga, balki butun jamiyatga zarar yetkazishi mumkin. Shu sababli har bir kasbning ma'naviy va axloqiy mas'uliyati mavjuddir. Shifokorning asosiy etik vazifasi inson hayoti va sog'lig'ini asrash bo'lsa, o'qituvchining burchi kelajak avlodning ma'naviy va intellektual qiyofasini shakllantirishdan iboratdir. Huquqshunos esa jamiyatda qonun ustuvorligi va adolatni ta'minlashga xizmat qiladi. Demak, kasbiy etika jamiyat barqarorligining muhim omili hisoblanadi.

Jamiyat rivojlangani sari mehnat taqsimoti ham murakkablashib boradi. Dastlabki an'anaviy jamiyatlarda kasblar soni kam bo'lib, insonlar ko'pincha universal faoliyat bilan shug'ullangan. Masalan, dehqon bir vaqtning o'zida quruvchi, chorvador yoki hunarmand vazifasini ham bajargan. Biroq industrial va postindustrial jamiyatlarda mehnat taqsimoti chuqurlashdi va tor ixtisoslashuv shakllandi. Bugungi kunda "shifokor" tushunchasi o'rniga neyroxirurg, kardiolog, genetik mutaxassis kabi tor sohalar mavjud. Bu holat xizmat sifati va ilmiy-texnologik taraqqiyotning oshishiga olib keldi. Chunki tor ixtisoslashuv mutaxassisning ma'lum bir yo'nalishda chuqur bilim va tajriba to'plashiga imkon yaratadi. Nemis sotsiologi Max Weber kasb va iqtisodiy taraqqiyot o'rtasidagi bog'liqlikni chuqur tahlil qilgan. U o'zining mashhur asarida insonning kasbga bo'lgan munosabati jamiyat iqtisodiy rivojlanishiga bevosita ta'sir qilishini ta'kidlaydi. Weberning fikricha, mehnatga mas'uliyat va halollik bilan yondashish kapitalistik jamiyat taraqqiyotining asosiy omillaridan biridir. Demak, kasb nafaqat iqtisodiy faoliyat, balki ma'naviy qadriyat sifatida ham muhim o'rin tutadi.

Bugungi raqamli jamiyat va Industry 4.0 sharoitida kasb va jamiyat munosabatlari yangi bosqichga ko'tarildi. Sun'iy intellekt, robototexnika va avtomatlashtirish natijasida ko'plab jismoniy mehnat talab qiladigan kasblar asta-sekin yo'qolmoqda. Bu esa yangi ijtimoiy muammolarni, jumladan ishsizlik, qayta tayyorlash va kasbiy moslashuv masalalarini yuzaga keltirmoqda. Endilikda insonning jismoniy kuchi emas, balki intellektual salohiyati, kreativ fikrlashi va innovatsion qobiliyati asosiy qadriyatga aylanmoqda. Shu sababli zamonaviy jamiyatda "inson kapitali" tushunchasi muhim ahamiyat kasb etmoqda. Ta'lim, ilm-fan va kreativ iqtisodiyot davlat taraqqiyotining asosiy omiliga aylanib bormoqda.

Shuningdek, masofaviy mehnat tizimining rivojlanishi jamiyatdagi ijtimoiy mobillikni kuchaytirdi. Avvallari insonning ish joyi geografik hudud bilan

chambarchas bog'liq bo'lgan bo'lsa, bugungi kunda internet texnologiyalari orqali dunyoning istalgan nuqtasidan turib faoliyat yuritish mumkin. Bu esa global mehnat bozorining shakllanishiga olib kelmoqda. Natijada insonlar uchun yangi imkoniyatlar paydo bo'lishi bilan birga, kuchli raqobat muhiti ham yuzaga kelmoqda. Zamonaviy mutaxassis doimiy ravishda yangi bilimlarni egallashi va o'z kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirib borishi zarur. Kasb tanlash masalasi ham shaxsiy emas, balki ijtimoiy ahamiyatga ega bo'lgan strategik jarayon hisoblanadi. Inson o'z qobiliyatiga mos kasb tanlaganida u nafaqat o'zining, balki jamiyatning ham manfaatiga xizmat qiladi. Noto'g'ri tanlangan kasb esa shaxsda ruhiy tushkunlik, kasbiy qoniqmaslik va motivatsiya yo'qolishiga olib keladi. Shu bilan birga, jamiyat uchun ham malakasiz yoki o'z ishiga qiziqmaydigan mutaxassis "yo'qotilgan resurs" hisoblanadi. Shu sababli kasbga yo'naltirish tizimi davlat siyosatining muhim yo'nalishlaridan biri sifatida qaralishi lozim. O'quvchilarning qiziqishlari, qobiliyatlari va zamonaviy mehnat bozori ehtiyojlari o'rtasidagi uyg'unlikni ta'minlash jamiyat taraqqiyoti uchun muhim omildir.

Amerikalik sotsiolog Talcott Parsons ijtimoiy tizimlar nazariyasida kasb va ijtimoiy rollarning jamiyat barqarorligini ta'minlashdagi o'rnini alohida ta'kidlagan. Uning fikricha, jamiyatning har bir instituti ma'lum funksiyani bajaradi va kasbiy tizim ushbu mexanizmning eng muhim tarkibiy qismlaridan biridir. Demak, kasb va jamiyat bir-birini to'ldiruvchi hamda o'zaro rivojlantiruvchi tizimlardir. Xulosa qilib aytganda, kasb va jamiyat o'rtasidagi munosabat murakkab, ko'p qirrali va uzviy xarakterga ega. Jamiyat kasbiy faoliyat uchun iqtisodiy, huquqiy va ijtimoiy sharoit yaratadi, kasb egalari esa o'z mehnati bilan jamiyat taraqqiyotini ta'minlaydi. Sog'lom jamiyatda har bir kasb qadrlanadi, mehnat esa inson sha'ni va taraqqiyotining asosiy manbai sifatida e'tirof etiladi. Shu sababli kasbiy madaniyatni rivojlantirish, mehnatga hurmatni shakllantirish va yoshlarni ongli ravishda kasb tanlashga yo'naltirish zamonaviy jamiyatning ustuvor vazifalaridan biri bo'lib qolmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. **Durkheim, É. (1893).** *The Division of Labour in Society.* (Mehnat taqsimoti va ijtimoiy birdamlik haqida klassik asar).
2. **Weber, M. (1905).** *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism.* (Kasbga bo'lgan munosabatning jamiyat iqtisodiyotiga ta'siri).
3. **Parsons, T. (1951).** *The Social System.* (Ijtimoiy rollar va kasbiy tizimlar tahlili).
4. **Nishatova, N. J. (2026).** *Zamonaviy o'zbek jamiyati: kasbiy dinamika va ijtimoiy status.* Toshkent.

